

Косаківський В. А., Рудь В. С. (Вінниця)

ТОПОНІМІКА С. ЗАРУДДЯ

(Красилівський район Хмельницької області)

Перша письмова згадка про с. Заруддя відноситься до 1546 року [1, с.238].

В Україні сіл з такою назвою багато. Село Заруддя є у Вінницькій, Київській, Полтавській, Рівненській, Сумській та Тернопільській областях. Крім того, ще є село Зарудечко на Тернопільщині, Зарудинці на Вінниччині і Житомирщині, Зарудка на Чернігівщині, Заруднівка на Сумщині, Зарудці на Львівщині та Зарудчі на Волині [2, с.628].

Назва села походить від місця розташування "за рудою". Саме цю версію наводить у своїй праці Є. Й. Сіцинський [3, с.864] та правильно трактує походження цієї назви краєзнавець Ю. Д. Гжимайло. Зокрема, у своїй праці "Походження назв містечок і сіл Красилівщини", він зазначає, що "при переліку населених пунктів впадає у вічі значна кількість синонімічних, часто діалектичних географічних термінів на означення заболоченості, які відбивають найтонші деталі і особливості такої місцевості. Заруддя, Криворудка - від рудка, руда, болотиста лука, висихаюче болото, вкрите рослинністю, пасовище" [4, с.б]. Сіцинський Є. Й. також зазначає, що с Заруддя розташоване в низовині при долині р. Бужок. Внаслідок саме такого місцезнаходження територія цього села не є сприятливою для проживання, тому що тут концентруються випари від сусідніх боліт [3, с.864].

Під час проведення В. А. Косаківським та С. О. Гусевим археологічної розвідки у травні 2007 р. вздовж правого берега р. Бужок, в районі с Заруддя, було дійсно виявлено ділянки боліт рудого кольору. Це свідчить про залягання тут, на невеликій глибині, болотних руд, які у вологому середовищі окислюються і забарвлюють місцеві болота і воду в рудий колір [5].

Хто ж назвав землю, на якій нині розташоване село, Заруддям? На нашу думку, першими зробили це жителі с Вереміївка, тому що на вереміївському березі Заруденського ставу, якраз напроти с Заруддя, є ділянка землі, яку жителі с Вереміївка й сьогодні називають "Рудка".

Яремчук М. С, житель с Вереміївна, так пояснив нам походження назви села Заруддя. "Рудка - ділянка землі на вереміївському березі Заруденського ставу. Площа її 8,04 га, була виділена з поля Лози. Тут часто знаходять старовинні речі. Тут колись було поселення.

Рудка - рудявина. Це таке місце, де вода руда - іржава. Таких місць у нас багато є. То Заруддя - це місце за рудявиною.

А це за рудявиною - Заруддя" [6].

Записали ми і дещо інше твердження про походження назви с Заруддя.

"Якщо йти з траси до Заруддя, то там річка протікає безіменна, між залізницею і цим пагорбком. Там є місцина - "Руда" називається. Там був, видно, колись кар'єр, добували руду. Там глина оця червона - руда. Руда - значить, червона.

І оце поселення - "За рудою" [7]. (рис. 1. Топонімічна карта с Заруддя.).

Поля які належать с Заруддя, також мають свої назви.

Від Вереміївської дороги, що є межею з с Хотьківцями, лежить поле "Біля ферми" [8]. Між цим полем і ставком - Беріжок, а далі за ним - Заруденський берег, який тягнеться аж до самого Заруддя [7]. Зі сторони Хотьковець три поля також мають назви - "За тракторним станом", "Садки", "Скаржинеччина". Біля сільського цвинтара - поле "За цвинтаром". На схід від села, між залізницею та заболоченою долиною Бужка, - поле "За Плигою" [8]. Однак найбільш цікавою та цінною з історичної точки зору є назва поля "Олянка" ("Гулянка"), яке лежить в долині однойменної річечки - Гулянка [9], яка є правою притокою Бужка та межею між землями сіл Заруддя і Пашківці. На цьому полі в роки Національно-визвольної війни 1648-1654 рр. під проводом Б. Хмельницького відбувся бій, в якому взяли участь козаки на чолі з Іваном Нечаем, братом Данила Нечая, полковника Брацлавського. На жаль, козаки зазнали поразки, а сам Іван Нечай загинув. Тут же, на цьому ж полі, Івана Нечая поховали, насипавши курган, зверху якого поставили кам'яного хреста. Ще років зо 20 назад того хреста можна було побачити на полі, недалеко від дороги, яка веде до с Заруддя...

Багато води сплигло в Бужку та в Гулянці з того часу, а народна пам'ять і нині, у XXI столітті, зберегла багато переказів про ту важливу хоч і гірку, подію звитяжних козацьких часів. Ці перекази обросли численними легендами, які ми записали у навколишніх селах та подаємо нижче.

Іван Нечай

"Там хрест кам'яний був. І могила була, її розорали. Тож обгороди. Тож були вчитилі. Я сам того тракториста вигонив. Він вже заліз туди орати - на верху могили. Так її заорали, що і знака немає.

Це був такий у Богдана Хмельницького полковник - Данило Нечай. А це — Іван Нечай, рідний брат Данила Нечая, полковника. його ранили у Воронківцях. Там з поляками бився. Зара коло Старокостянтинова є село Воронківці. О! І там його поранили. І вони, як відступали, то пораненого його сюди козаки везли. А тут стояла корчма, за Зарудьом, на шляху.

А корчмарка була Оленка. По-місцевому кажуть Олянка. І так це місце називається - "На Олянці". І це по імені цієї корчмарки пішла назва Олянка.

Його туди, в корчму, раненого привезли, і там погоня їх настала. Зав'язався бій. І там він загинув. І там його похоронили, того Івана. І був поставлений кам'яний хрест. І довго там могила була. І це в цих роках, десь у 60-х - на початку 70-х, розорали ту могилу.

Там ще десь є кості того Івана. Могила недалеко від того місця, де стояла корчма. Якраз ото, де ви їдете з Заруддя, як виїжджати на трасу. По праву сторону. То там недалеко могила. Корчма була за залізницею. Майже біля нинішньої траси. Може з півкілометра, де та могила була. Це поле Олянка, кажуть "На Олянці". Тут же корчма і могила Івана Нечая. А це колись був шлях сюдою, з Меджибожа на Миколаїв. А над цим шляхом була корчма" [10].

Поле Гулянка

"Битва там була турків з козаками. Хрест довго ще був на тому місці після війни, між Заруддям і шосе. Гулянка - це пашківські поля. До річечки - заруденські, а по ту сторону - пашківські. Рівчак - межа. Та річечка називається Гулянка. Свій початок вона бере десь під Стуфчицями і йде не через Пашківці, а через пашківські поля. Гулянка - невеличка річечка, але має назву. Оце і дорога Гулянка, і поле, там де була битва, Гулянка, і річечка Гулянка. Вона впадає в Бужок" [7].

Могила

"За Заруддям, за залізною дорогою, є могила. Там поховані всі наші. Всі наші побиті. Вони сами спали, а вони, татари, вирізали. То там хрест був. Всьо время хрест був. А тепер кажуть, що нема того хреста.

Ше я там косила, то ше був хрест. У 80-х роках ше був хрест. Він пішов у землю цей хрест. А хто знає, де він подівся? Ніхто його ни бив. Він так стояв серед поля. Чи було, що написано? Не знаю. Я не злазила, не дивилася. Я на тракторі робила. Він так недалеко, але насеред поля. Тоді і хрест стояв камінний. Я робила на тракторі. Трактористкою робила я два з половиною роки, більше не робила. Покинула. На Т-40 робила. То там я косила косілкою. То я знаю. І бачила того хреста" [11].

Голянка

"У Зарудді була якась Голянка, аж туди, як їхати на сошу до цієї, головної дороги, то там є такий місток. Старі люди казали, що там була корчма, кажуть - коло Голянки. А там у нас стара жінка була з Заруддя. То казала не Голянка, а Улянка. До тієї корчми сходилися гуляти. Така була корчма. За моєї пам'яті її уже не було" [12].

Гулянка

"Зараз, як тільки з соші Старокостянтинівської повернете, - перший виямок, перша долина, видолинок і є Гулянка. А чо' Гулянка? Бо якби, во время, коли ше Богун воював, отам його поляки розчовпли. Саме Богуна. Я питаю, що це за камінь? Що це за пам'ятник? Тут стояв хрест. Но його збили чи зняли трактором. Зачіпили. По Богуна тоді, мол, предали. Хлопці загуляли тут його. Старий дід Шляховий казав - гам Богуна розбили. Козаки поставили хрест. Но зачіпили його. Звалили. Тільки камінь остався. Вже навіть того каменя нема. Від дороги стояв. Як тут через дорогу, там стояв мочар. Мокро було. Це зараз висипали дорогу. А раніше там було таке!. Той хрест стояв на мочарові, в долинці, на полі. Метрів 30-40 від дороги. Це я помню.

Казав Шляховий старий, що там Богуна розбили. Козаки загуляли. Предатель їх предав. їх застали врасплох. І там козаки поставили пам'ятник. Я чув легенду цю. Я не знаю, чи це правда, чи не правда" [13].

Голяна - Оляна - Голянка

*Зі сторони Чорного Острова і Миколаїва цією стороною, через ці села, проходила пряма, широка дорога - козацький тракт на Меджибіж і Купель. І в цьому місці стояла корчма. А хазяйка корчми Голяна -Оляна. Від її імені і пішла назва цієї місцевості - Голянка. Не тільки старожили знають, що то Голянка. А сама історія отієї січі з поляками така. Там десь козаки разом з цим Іваном корчмувалися - чарку пили. І коли наскочив загін поляків,

то на цьому полі була січа. Саме на місці загибелі поставили той хрест. Де він подівся, я не знаю. Коли я прийшов, то ще років з 10 на тому полі стояли остатки того хреста. Уже не хрест, а кам'яна глиба така... На ній нічого не було написано. Потім нібито хтось там розкопував. Там і місця не залишилося. Я можу лише приблизно визначити, метрів з 10 плюс-мінус. Цим хрестом була зазначена могила. Тоді традиція була така" [8].

Козак Нечай

"Казав наш швагер, що в них похований козак Нечай. З Старокостянтинова його везли пораненого... Там був якийсь пам'ятник. Я ще помню" [14]. Спробу розгадати таємницю Нечаєвої могили зробив Ю.Д. Гжимайло зі школярами-краєзнавцями у 1989 чи в 1990 році. Краєзнавці після розповідей місцевих жителів знайшли на полі між Хотьківцями і Заруддям, як стверджував Юрій Дем'янович, невисоку розорану могилу, на верхівці якої ще було видно ріжок хреста. Точного розташування тієї могили, з розповіді Ю.Д. Гжимайла, нам не вдалося встановити.

Провівши археологічні розкопки, дослідники знайшли два фрагменти одного хреста, які добре склалися. Хрест мав мальтійську форму: нижнє рамено — подовжене, а бокові та верхнє - однакового розміру. Загальна висота хреста - приблизно 120-130 см, а ширина - 40-50 см. Хрест розламаний у верхній частині нижнього рамена, а інші три рамена тримаються разом. На нижній частині хреста був викарбуваний напис. Текст розміщувався у чотири рядки. За твердженням того ж Ю. Д. Гжимайла, напис був на латинській мові. Що було викарбовано на хресті, він не зміг прочитати. Знахідку зафотографували, а фото передали у Хмельницький обласний краєзнавчий музей. Подальша доля фото не відома Ще один учасник тієї експедиції був з фотоапаратом. Його любительські фото нині є у нашому розпорядженні, але вони, на жаль, не дуже чіткі і тому прочитати текст на хресті сьогодні неможливо. Потрібно продовжити вивчення цього питання (рис. 2-7. Дослідження Ю. Д. Гжимайла на місці знахідки хреста. 1989 (1990) р.).

На місці знахідки викопали глибоку яму, з надією знайти ще щось. Не виявивши більше нічого, яму засипали, а хреста, склавши з двох частин, поставили на місці [15]. Подальша доля пам'ятки невідома.

Під час археологічних розвідок у 2007 р. нами було оглянуто фрагмент хреста на березі Бужка, між селами Хотьківці та Заруддя (рис. 8. Гусєв С. О. оглядає знахідку. Рис. 9. Зворотна сторона хреста). Знахідка потребує додаткового вивчення.

Щоб розібратися з цією подією, про яку так багато говорять у Красилівському районі, нам необхідно в'яснити, чи була в історії України людина з іменем Іван Нечай? Чи мав Брацлавський полковник Данило Нечай - герой Визвольної війни, могила якого збереглася донині на полі між селами Красне і Черемошне Тиврівського району на Вінниччині, брата Івана? Звернемося до деяких історичних джерел.

Самійло Величко у своєму літописі згадує Івана Нечая. А в примітках до тексту літопису знаходимо відомості про те, що Іван Нечай був одружений на дочці Б. Хмельницького - Олені. У 1659 р. вона разом з чоловіком потрапила під Биховим у Білорусії в полон [16, с.35]. М. С Грушевський у своїй "Історії України-Руси" (т. IX/2 - X) приділяє багато уваги діяльності Івана Нечая як полковника білоруського [17, с 1091-1486], а також подає деякі біографічні відомості: "при Ржевським прийшов з Криму паробок Іван Нечаєнко, що був відданий до Криму для вивчення татарської мови від полковника брацлавського. Коли татари дізналися, що його патрона не стало, вони хотіли його побусурманити і затримати в Криму довіку, але він утік і приніс деякі відомості" [17, с.942].

В іменному покажчику до монографії І. К. Свешнікова "Битва під Берестечком" подано імена двох Іванів Нечаїв. Один Іван - брат Данила. Обидва брати загинули в 1651 році. Та ще один Іван Нечай, козацький брацлавський, потім білоруський полковник [18, с.289]. М. Грушевський не подає цих Іванів, як двох різних осіб. І. К. Свешніков, посилаючись на "Спогади" А. С. Радзивілла, подає драматичний опис здобуття військами Калиновського замку у Красному "Коли переможці увірвались у замок, в одній з кімнат вони побачили тіло Д. Нечая на килимі, а довкруги сиділи чотири священники і брат забитого. Усіх було порубано шаблями" [18, с.69]. Однак ми знаємо, що Данило Нечай дійсно загинув у бою під Красним, а Іван Нечай брав участь ще в багатьох боях. Про це повідомляють деякі джерела та народна пам'ять.

Недостатня кількість джерел, якими ми мали змогу скористатися, свідчить про дві речі:

1. У Данила Нечая дійсно був брат Іван;

2. Він також був козацьким полковником і загинув в іншому бою. Для в'яснення подальшої долі Івана Нечая необхідні інші, більш чіткіші джерела та поглиблене вивчення цієї проблеми, відповідь на яку поставили історичні перекази про події козацьких часів біля с Заруддя.

Примітки:

1. Байдич О. Крізь плін віків... Історія Красилівщини. -Хмельницький, 2003. -292 с.
2. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. -■ К., 1973. - 816 с.
3. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. IX. -Каменец-Подольский 1901.-1068 с.
- 4.Г жимаило Ю. Д. Походження назв містечок і сіл Красилівщини. Красилів 1992.-24 с
5. Польові спостереження Косаківського В. А. 12 травня 2007 р.
6. Запис Косаківського В. А. 27 січня 2007 р. від Яремчука Миколи Семеновича, 1941р. н., жителя с Вереміївка.
- 7.Запис Косаківського В. А. 16 серпня 2007 р. від Дідуха Степана Олександровича, 1934 р. н., жителя с Хотьківці.
8. Запис Косаківського В. А. 14 листопада 2006 р. від Лисенка Івана Костянтиновича, 1951 р. н., уродженця с. Іршики Старокостянтинівського району, нині жителя с Митинці Красилівської о району.
9. Хмельницькая область. Топографическая карта. -- К., 2007. 1 лист
10. Запис Косаківського В. А. 26 січня 2007 р. від Ковальчука Дмитра Павловича, 1924 р. н., жителя с Митинці.
11. Запис Косаківського В. А. 10 листопада 2006 р. від Ковальчук (д. Побережної) Олександри Йосипівни, 1910 р. н., та її дочки Ковальчук Ганни Олександрівни, 1938 р. н., жителів с Хотьківці.
12. Запис Косаківського В. А. 10 серпня 2007 р. від Пасічник Антоніни Семенівни, 1927 р. н., уродженки с. Вереміївка, жительки с Хотьківці.
13. Запис Косаківського В. А. 11 серпня 2007 р. від Барабаша Олександра Дмитровича, 1938 р. н., жителя с Хотьківці.
14. Запис Косаківського В. А. 26 січня 2007 р. від Ковальчука Дмитра Павловича, 7. 11. 1924 р. н., жителя с Митинці.
- 15.Запис Косаківського В. А. 14 серпня 2007 р. від Гжимаила Юрія Дем'яновича, 1948 р. я., уродженця с Обухівка Червоноармійського району Кокчетавської області, нині жителя м. Красилів Хмельницької області.
- 16.Величко С В. Літопис. Т. 1.-К., 1991.-371 с.
- 17.Грушевський М. С. Історія України-Руси. - К., 1997. - Т. IX/2. - С 871-1632.
- 18.Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. - Львів, 1992, - 304 с